

LENGYEL ANDRÁS

„Ő tanított meg verset írni”

EGY KÜLÖNÖS KAPCSOLAT: JÓZSEF ATTILA ÉS TITTEL MARGIT

1

Hogyan lesz – egyáltalán: hogyan lehet – költővé egy ferencvárosi utcagyerek? A költővé válás első feltétele – az írástechnika ismeretén túl – alighanem az irodalom, mint minta ismerete, az irodalmi hagyományhoz való szándékolt kapcsolódás. De ez a kapcsolódás korántsem evidens aktus, nem magától értetődő, hogy létrejön. A gyerek József Attila esetében is legalább három fázis vezet el ide. (1) Az iskolai „irodalmi” anyaggal való intézményes találkozás, (2) az iskolától független „érdekes” olvasmányok (ponyva) „felfedezése”, olvasása és (3) a magas irodalom presztízsével, a költészet missziójába vetett hittel való találkozás, amely az irodalmi tevékenységnek, az „alkotásnak” értelmet ad. Az irodalomba vetett hit nélkül ugyanis az a tudás, hogy (például) lehetséges verset írni, semmit sem ér. A megmozduló, önmagáról jelt adó kreativitás „társadalmi” visszaigazolása csak e hit kialakulásával – az alkotótevékenység értékességének internalizálásával – történik meg. E hit megszületése a tevékenység értelmességének pillanata a személyes költészettörténetben.

Mindez József Attila életében egy Tittel Margit nevű hivatalnoklány képében jelent meg. Ám az életrajznak ez a költészettörténeti szempontból aligha túlbecsülhető szereplője jószereivel alig ismert. Minden ide vágó irodalomtörténeti tudás voltaképpen József Jolán emlékezésére (1940) vezethető vissza, s ez, sajnos, nem elég e szerep megértéséhez. Célszerű tehát egy kicsit közelebről szemügyre venni ezt a titokzatosságba (sőt, némely bloggerek körében, a legendák ködébe) vesző irodalmi névtelent.

2

József Jolán, öccséről írott nevezetes könyvében (*József Attila élete*) beszél Tittel Margitról. A könyv egyik fejezete, előzetesként, a Korunk 1940. július-augusztusi számában is megjelent (614–629.), – Tittel Margit szerepe itt került be a szakirodalomba. Jolán itt, közelebbi időpont megjelölése nélkül, de félreérthetetlenül a háborús évekről referálva, ezt írja: „Télen kiadtuk az egyik ágyat egy fiatal hivatalnoklánynak, hogy a fűtésre valót megkeressük. Lakótársnőnk magas csontos lány volt, Tittel Margitnak hívták; kis bőröndjéből rengeteg könyvet csomagolt ki az első estén, amikor beköltözött. // Kemény táblákba kötött, vastag, csodálatos könyvek voltak ezek. Szabó Dezső, D’Annunzio, Kaffka Margit, Anatole France, Dosztojevszki írásai. És versek, Ady Endre versei. // Attila mohón rávetette magát ezekre a könyvekre. Már régen aludt az egész ház, de ő még mindig kint ült a lépcsőházban, a ház egyetlen világított részében és olvasott. A versek megbabonázták. Amikor megtudta, hogy Tittel Margit is ír verseket, hűtlen lett első szerelméhez [egy bizonyos Fuchs Renéhez] és őt ültette el a szívébe.” (József J 1940: 619.) Majd, egy kitérő után, Jolán így folytatta e történetet: „Fuchs René képe eltűnt. Attila a kis sámlira állt, úgy szavalta Tittel Margitnak: // *Én a halál rokona vagyok...* //

Így, a sámli állva is kisebb volt, mint nyurga lakótársnőnk. De azért Attila reménykedett: // – Mit gondolsz, Jocó, hozzám jön feleségül, ha megnövök és nagy leszek? // Hosszú, hosszú hetekig csak versben, versekből és verseknek élt. Áhítattal hallgatta Margit költeményeit, és szorongva mondta el, amiket ő írt. „Aztán elment tőlünk Tittel Margit. Férjhez ment, nem várta meg, amíg Attila megnő. De otthagya köztünk – Ady Endrét.” (József J 1940: 620.)

Tittel Margitot egyik emlékezésében (*Emlékezések közös gyerekkorunkról. = József Attila emlékkönyv*. Bp. 1957: 27–34.) József Eta is emlegette. Ő, 1917–18-ra utalva, ezt rögzítette: „Ez időbe esik a Tittel Margittal való ismeretség is, aki szintén adott könyveket Attilának, többek között Adyt. [...] Tittel Margit az alkóvos lakásban volt albérlő. Csinos, magas lány volt, rövideg vágott hajjal. (Ami akkor nagy ritkaság volt.) Verseket is írt (pl. *Halál*), Ady-verseket szavalt. Ő nagyon szerette Attilát, sokat foglalkozott vele, tanította versre, szavalt neki. Színésznő akart lenni, és emlékszem, valamilyen műkedvelő társulatban szerepelt egy rövid szereppel: »Jaj, a mártás, ég a rántás«, gyakorolta. Emlékszem egy estére, amikor a sötét szobában Ady-verseket szavalt nekünk és a Vokurka-fiúknak, többek között a *Halál rokonát* (A halál rokonát?).” (Ekv 33.)

Bizonyos, József Jolán a „színesebb”, Eta a tárgyiasabb, megbízhatóbb emlékező. A két emlékezés azonban a lényegét illetően egybevág, s – más-más oldalról – egyaránt fölhevíti a figyelmet az albérlő-lányra. S ami a legfontosabb, Tittel Margit szerepét utóbb maga József Attila is elismerte. A Brassói Lapoknak adott, 1936. július 5-i nagy, élet- és pályaösszegző interjújában expressis verbis kimondta: „Volt egy albérlőnk, Kittel [!] Margitnak hívták, ő tanított meg verset írni” (Kortársak József Attiláról I. Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987., 299. sz.). Az albérlő neve ugyan itt K betűvel szerepel, de ez nyilvánvalóan csak az újságíró „elhallása”, Tittel Margitról van szó. (A lány neve több más József Attila-szövegben, például a *Szabad-ötletek jegyzékében* – 17, 10–11 – is előjön, ott, s mindenütt máshol, helyesen T betűvel.)

Számos kérdés azonban mindezek ellenére is nyitott vagy homályba vesző. Az időpont s a helyszín látszik a könnyebben megválaszolhatónak. Nem lehetetlen, hogy Stoll Bélának van igaza, aki a Tittel-epizódot, a két emlékezés alapján 1917–18-ra teszi, s a Ferenc térre helyezi. (*Jegyzetek. = József Attila: Szabad-ötletek jegyzéke*. Bp. 1990, 71.) Magam azonban úgy vélem, a történet valamivel későbbi, inkább 1918–19 telére helyezhető. (Sejtésem arra épül, hogy – mint majd látni fogjuk – Tittel Margit 1919 tavaszán ment férjhez, s egy keménytáblás Szabó Dezső mű ide kapcsolása is, legkorábban, csak 1918–19 telére adatosolható. 1917-ben Szabó Dezső-könyv még nem lehetett a bőrvöndben.) S az is bizonyos, egy kiskamasz életében egy év ide vagy oda, nem lényegtelen. József Attila még a későbbi időpontban sem töltötte be 14. életévét. A későbbi dátum tehát ilyen szempontból is plauzibilisebb.

E kérdésnél azonban mindenképpen nehezebb és bonyolultabb egy másik kérdés, az alapkérdés: ki is volt valójában ez a lány? Mert a két emlékezés sok fontosat elmond ugyan róla, de egyáltalán nem mindent, ami karakterisztikája fölvezetéséhez szükséges lenne. Vagyis életrajza s kulturális karaktere megértése egyaránt megkíván még néhány megerősítő vonást.

3

Tittel Margit a magyar irodalom történetének „névtelen” alakja, róla a leggondosabb munkával is nehéz összeszedni a legfontosabb adatokat is. Szerencsére egy anyakönyvekre specializálódott kutató, Salla György segítségemre volt, s ő rátalált egy fontos adatsorra: Tittel Margit házassági anyakönyvi bejegyzésére. Innen néhány alapadat felszínre hozható.

A Budapesti I. kerületi házassági anyakönyv 59/1919. folyószámú bejegyzése tanúsítja, hogy Tittel Margit 1919. május 5-én kötött házasságot Földes Zoltán (1898-?) aszódi születésű, budapesti lakos főiskolai hallgatóval. A menyasszonyról a következő tudható meg: 1897. november 17-én született Kisújszálláson (a házasságkötéskor tehát 22. évében járt), apja néhai Tittel Sándor, anyja Farkas Franciska volt. Lakcímeként 1919 májusában már a II. kerületi Hegedűs Sándor u. 18.-at adta meg. (A Ferenc térről tehát már elköltözött.) A két tanú egy bizonyos Molnár Lajos s egy bizonyos Hulka Ödön volt – mindketten a Kútvölgyi u. 6. alatt laktak. Sajnos a forradalmi idők adminisztrációja némileg nagyvonalúra sikeredett, a menyasszony „állását” (foglalkozását) nem adták meg, a felekezeti regisztráció pedig megszünt. Az anyakönyvi bejegyzés úgynevezett „utólagos” bejegyzéséből kiderül, a házasság rövid életű lett; 1920. július 31-én fölbontották. Ez, akárhogy nézzük, elszietett, elkapkodott párválasztásra vall. (Asszonynevét azonban, tudjuk, Tittel Margit később is megőrizte, használta – hajdani férjzett volta nyilván jelzés volt a társadalmi konvenciókban mozgók számára.)

Az anyakönyvi bejegyzés fontos újdonsága, hogy Tittel Margit „vidéki”, kistújszállási lány volt, aki Pöcze Borbálának szegről-végre földije volt (lehet, hogy ez is szerepet játszott az ágybérlet megválasztásánál). Ám, s ez lényeges – valamilyen, közelebbről e pillanatban meg nem határozható, legfőljebb középfokú iskolát elvégezve – a fővárosban próbált szerencsét. „Modern”, egyéni boldogulásra berendezkedő lány lehetett, irodalomkedvelő – s egyben alighanem némileg egzaltált. Ez utóbbi következtetés persze nehezen dokumentálható, de ha meggondoljuk, hogy egy vidéki lány nemcsak Pestre megy föl dolgozni, de a konvenciókra fittyet hányva rövidre vágatja haját, tüntetően irodalomkedvelő, verseket ír és színpadi ambíciót is mutat, ám ambícióit sem a piac, sem az értelmező közösség (értsd: „kritika”) nem igazolja vissza, akkor bizonyos, hogy beállítódása felett ott lebeg az irrealitás levegője. Műkedvelő ő, elhivatottság-tudattal, de – amennyire megítélhető – valódi, átütő tehetség híján.

Karakterének e vonását, irodalmi elhivatottság-tudatát további adatok is igazolják. 1920. október 29-én *Az Est* A „névtelen írók” ülésén a *Wenckheim-palotában* címmel tudósítást közölt a „névtelen írók társaságának” megalakulásáról. A cikk által emlegetett nevek csakugyan a műkedvelés kipusztíthatatlanságáról vallanak – a tagok között a két legismertebb Vályi Nagy Géza és Turchány Elek. Az illusztristnak nem nevezhető társulás egyik megnevezett tagja azonban, azt kell mondanunk, szimptomatikus módon: Földesné Tittel Margit. A cikk egy bizonyos Jakabházi nevű szerkesztőné társaságában mutatja be, így: „A társnője Földesné Tittel Margit, verseket hozott. Egész kötetre valót. Az egyik körbejár, nagyon tetszik.

»Megkarcoltad az üterem
S esztelen tébolytól hajtva, úzve
Rohanok az emésztő tűzbe.«

– Kicsit modern – jegyzi meg a szerkesztő, de a többiek lehurrogják. – Ugyan, kérem, olvasta maga Ady Endrét?” (*Az Est*, 1920. okt. 29. 3.) Kommentár az idézett három verssorhoz aligha kell. Az egzaltáció nyomai jól érzékelhetők, ez – akaratlanul is – önjellemzés.

S ez az elhivatottság-tudat egy darabig még bizonyosan eleven maradt. Olyannyira, hogy Földesné Tittel Margitnak saját verskötetre is futotta. Könyve, *Örök égő* címmel, az OSZK katalógusa szerint évszámjelzés nélkül, de 1922-ben jelent meg. Úgynevezett B formátumban 64 oldal volt, az Arany János nyomda nyomta, kiadója nem volt (nyilván a szerző adta ki, saját pénzből). E verskötettről csak egy mondható el bántó szándék nélkül: íme, a költői ambí-

ció, amely már a Ferenc téri ágybérlet is motiválta, néhány év multán pedig eljutott a „saját” verskötetig.

Irodalomszociológiai értelemben azonban ezzel egy ív teljessé lett. Költő ugyan nem lett a verselőből, de ebben, tudjuk, a versírók igen nagy százalékaival osztozott, ám ambíciója irányát és dinamikáját azért sikerült kirajzolnia.

4

Tittel Margit későbbi sorsáról nem tudok. A budapesti címtár 1928. évi kötetének lakásjegyzékében talán ő az a Földes Zoltánné, akit a jegyzék banktisztviselőként regisztrál, s lakcíme-ként ezt adja meg: Rákospalota, Dobó utca 14. (Címtár 1928, lakásjegyzék: 207.).

Ígazi elismerése csak évekkel később következett be, a kor legjelentősebb magyar költője révén. Az önmagával vívódó József Attila emlékeiben ugyanis fontos helye lett. Neve, szerepe több önanalitikus följegyzésben, majd egy nyilvános interjúban is fölbukkant. Szimptomatikus, hogy – időrendben – az úgynevezett Rapaport-levelek egyikében, a *Sárgahajúak szövetsége* címen ismert följegyzésben és a *Szabad-ötletek jegyzékében* is megjelenik. A Rapaport Samuhoz írott, 1934. május 8-i önanalitikus levélben nevének említése nélkül, de jól fölismerhetően idéződik föl. Itt József Attila a Ferenc tér 11. alatti lakásukhoz fűződő emlékeiről szólva egyebek közt ezt írta: „Itt laktunk, amikor volt egy nő albérlőnk. Egyszer vasárnap reggel elment a mama hazulról és talán mindenki, csak ő meg én maradtunk otthon, még ágyban. Két összetolt ágyban aludtunk többen, most azonban csak ketten voltunk a két összetolt ágyban, ő meg én. Én odamásztam hozzá, talán rámásztam és csókoltam és ő hallatlanul kacagott. Egy felnőtt nő volt, volt már barátja. Később állítólag meglopott bennünket. Fel-tétlen koitusz vágyam volt, de talán ekkor még nem is tudtam. A nő persze sokkal erősebb volt, mint én és látszólag játszott velem és én látszólag játszottam vele. Pedig hallatlanul komoly és jelentőségteljes volt ez a viaskodás. Szinte úgy érzem, hogy ma is tehetetlenül vágyakozom, hogy akkor megkoitáltam legyen és ez a tehetetlen vágy legföljebb egy tehetetlen utólagos dühnek adhatna helyet.” (*Miért fáj ma is*. Bp. 1992, 373–374.) A kiskamasz ébredező szexualitásának dokumentuma ez az epizód, fölidézésének ténye (s módja) jelzi, erős impulzus volt ez. De, a többi szövegből kiderül, ez a szexuális élmény nem önmagában állt, összefonódott az irodalommal. Az 1936 tavaszáról való *Sárgahajúak szövetsége* ide vonható asszociáció-sora plauzibilisan mutatja ezt. József Attila ugyanis ekkor ilyen összefüggésben (persze csak asszociációkkal jelezve) idézi föl a lányt: „Versíró nő. Tittel margit. Ől. A meghívott halál.” (*Miért fáj ma is*. 408.) A szöveg analitikus közreadója, Szőke György e szöveghely magyarázatként joggal jegyezte meg. Itt „az öl [szó] is kétértelmű: a lány ölével kapcsolatos fantáziákról a *Szabad-ötletek*” egyik helyén olvashatunk, „s ugyanakkor az ’öl’ ige *A meghívott halál* című, az öngyilkosságot idéző Ady-versre is utal” (Szőke, *Miért fáj ma is*, 414–415.). A szexualitásnak és a versnek (versírásnak) ugyanez az asszociációkba sűrített, kódolt, de érzékelhető összefüggése jelenik meg a *Szabad-ötletek jegyzékében* is. A 17, 10–12 persze, az adott összefüggésben érthetően, a szexuális motívumot erősíti föl: „Titelék / Tittel Margit / a te pinád szőrös-e már”.

Mindez persze a nyilvánosság elől rejtve, az önmagát megérteni igyekvő én vívódásaiban volt csak jelen. De a nyilvánosságnak szánt üzenetében mindebből már csak a pozitív hozadék vált ismertté, s a Brassói Lapoknak adott, 1936 júliusi nyilatkozat nem kevesebbet állí-

tott, mint hogy: „ő tanított meg verset írni”. S Tittel Margitnak ez a szerepe, akárhogy nézzük, irodalomtörténeti.

A helyzet paradoxája persze nyilvánvaló. Eszerint ugyanis a nagy költő egy „névtelen” dilettánst nevezett meg (hajdani) mestereként.

5

A dilettáns és a zseni alkotásra ösztönző motivációja, elhivatottság-tudata, úgy látszik, volta-képpen azonos gyökerű. Pszichológiai, s nem logikai. S van eset, amikor az ebben kifejeződő értékválasztást a dilettáns tudja közvetíteni a zseninek, jóllehet ezzel fejére áll a világ. Abban a kivételes helyzetben, amikor az idősebb, már „felnőtt” ambíció sugározza a maga hitét és (vélt) strukturális lehetőségét egy gyerek, egy kiskamasz felé, a potenciális szerepek felcserélődhetnek, s ilyenkor a dolgok nem a tehetség, hanem az életkor tapasztalatmonopóliuma szerint rendeződnek el. A zseni pedig onnan veszi a kibontakozásához szükséges inspirációt, ahonnan veheti. Az utcagyerek egy ágybérletől, egy elementáris tehetség egy dilettánsnak is alig nevezhető széplélektől.

Az irodalomszociológiai szerepek nagyon bonyolultak, s – tetszik vagy sem – nem az aktuális kánon utólagos visszakövetkeztetései szerint alakulnak.

Egy biztos. Mindenki szem a láncban, saját szereppel és funkcióval.

SZABÓ ÁBEL: FERENCVÁROS